POSUDEK NA RIGORÓZNÍ PRÁCI
Autorka: Radka Urbanová
Název práce: Být učitelkou primární školy – vztah teorie a praxe v přípravě na profesi

Rigorózní práce vychází z původní diplomové práce. Na základě připomínek, které k původní práci zazněly v rámci obhajoby, udělala autorka řadu úprav. Ty hodnotím jako výrazně prospěšné pro celkovou kvalitu práce. Text byl doplněn o nové části, takže navíc došlo k podstatnému rozšíření práce.

Práce splňuje všechny parametry rigorózních prací týkající se rozsahu, povinných součástí, formální a jazykové úpravy (text obsahuje v případě dvou gramatických jevů systematické chyby, celkový výskyt chyb je však mizivý), a zejména adekvátní odborné úroveň.

Práce tematizuje otázku teorie a praxe v přípravě a výkonu učitelského povolání. Půdorys přitom tvoří porovnání dvou učitelek prvního stupně, které působí v odlišných školských systémech, jež se výrazně liší podobou pregraduální učitelské přípravy (Česká republika a Švýcarsko). Porovnáním výpovědí konkrétních učitelek a jejich zasazením do rozdílných školských systémů vzniká jedinečná příležitost vidět i takové aspekty uvažování o teorii a praxi, které by při pohledu na vyučující v jednom školském systému mohly zůstat stranou pozornosti. Zároveň však srovnání dvou učitelek s velkým množstvím rozdílných charakteristik – školský systém, věk, délka praxe, podmínky výkonu povolání atd. – přináší rizika v usuzování na původ nalezených rozdílů. Autorka rizika nijak nediskutuje (není tedy ani zřejmé, zda si je uvědomuje); zároveň se jim však (intuitivně) vyhýbá tím, že spíše než na rozdíly, které se logicky tlačí do popředí analýzy, se soustřeďuje na shody v přístupech obou učitelek.

Autorka výzkum postavila na porovnání dvou učitelek coby reprezentantek rozdílných školských systémů. Údaje od nich získala především pomocí opakovaných rozhovorů a částečně pozorováním. Analýzu dat považuji za zdařilou. Vyčleněné kategorie vyrůstají přímo z materiálu a dobře jej pokrývají, autorka nezůstává jen u popisných kategorií, které by odrážely strukturu jí kladených otázek. Prezentované výsledky analýzy jsou poměrně široké, netýkají se jen samotného tématu teorie a praxe, ale i zdánlivě vzdálenějších souvislostí (např. pociťované obtíže, úloha kolegů atd.).

Diskutovat by bylo možné o názvech některých kategorií, které podle mého cítění nekorespondují plně se svým obsahem. Příkladem je kategorie „Učitel vs. manažer", která je sycena zejména výroky o spokojenosti, respektive náročnosti povolání.

Na práci bych vyzdvihla prezentaci vyčleněných kategorií, která je velmi precizní, nezjednodušující a navíc velmi čtivá. Autorce se podařilo nejen popsat dominantní logiku v pohledu obou učitelek, ale také identifikovat rozpory, které v nich existují. Výpovědi obou učitelek obsahují bezpočet protikladů, z nichž některé si učitelky uvědomují, jiné nikoliv. Řada z nich odpovídá klasickým učitelským dilematům. Například a) potřeba větší volnosti pro zdárný průběh výchovy versus potřeba většího dohledu a kontroly nad dětmi, b) potřeba být v učitelství sama za sebe, být svobodná versus být součástí učitelského kolektivu, radit se s nimi (což má i normotvorný význam) nebo c) teorie má předcházet praxi versus praxe má předcházet teorii. Učitelská dilemata – jejich pociťování a řešení – jsou smysluplná ve vztahu k jinému tématu, a sice profesní identita. Dilemata vyrůstají ze sociální struktur, staví se před každého učitele/ku a neví-li jak se s nimi vypořádat, mohou zpochybnit jejich profesní jistotu. Osobním přijetím (případně vyřešením) dilemat se buduje profesní identita. Téma profesní identity a identitních strategií má v rigorózní práci okrajové místo, autorka sice o profesní identitě uvažuje, ale nikoliv na všech místech, kde by jí mohla poskytnout užitečné výkladové schéma (viz dále).

Po prezentaci jednotlivých kategorií přichází kapitola „Interpretace", v které autorka představuje závěry v jednotlivých tematických oblastech. Používá k tomu opět struktury jednotlivých kategorií, což znamená, že často jen opakuje již dříve řečené. Navíc se mi jako sporné jeví kvantitativní porovnávání výpovědí – není jistě chybou uvažovat o něm jako o indikátoru osobního významu daného tématu v celku všech probíraných témat (při zajištění toho, že není počet výpovědí zkreslen počtem pokládaných otázek), nicméně autorka s tím takto pracuje jen v náznacích. Skutečná interpretace přichází v části 3.3.5 a následně v kapitole „Diskuse", kde se již autorka posouvá o úroveň nad vyčleněné kategorie a nabízí skutečné závěry práce.

Teoretická část práce se zabývá jednak historickým exkurzem do přístupu k teorii a praxi, jednak představením školských systémů a podoby učitelské přípravy v obou zemích. V prvním případě se jedná o výběr zajímavých příspěvků, které jsou řazeny logicky a alespoň jednoduše vztaženy k sobě. Hlubší diskusi mezi představenými pohledy však autorka bohužel nenabízí (což by jistě mohla, protože o její fundovanosti vzhledem k dalšímu textu nemám pochyb). To se v závěru práce vrací v tom, že kapitola „diskuse" není skutečnou diskusí s poznatky existujícími mimo provedený výzkum. K zasazení do kontextu stávajících poznatků dojde jen omezeně. V případě deskripce školských systémů je situace obdobná. Informace jsou předloženy v uspořádané a komplexní podobě, ale hlavní principy a zlomové momenty, které by dovolovaly pochopit, jaké je postavení školství v rámci celku společnosti, zůstávají z větší části nevyřčeny. Nicméně oceňuji, že autorka údaje o školských systémech nabídla, neboť při původní neznalosti švýcarských poměrů dávají výpovědi učitelky Mirjam díky tomu větší smysl. Je patrné, že teoretická část je v práci druhotná, těžištěm je naopak část empirická, což autorka sama zdůrazňuje.

Práce přinesla řadu zajímavých výsledků. Ty, které považuji za obzvlášť podstatné, si zde dovolím připomenout. Protože jdu místy až za závěry, k nimž dospěla autorka, pokládám jí tím zároveň otázky, zda s těmito interpretacemi souhlasí, případně jak by vlastní interpretaci doplnila o navrhované chybějící aspekty týkající se zejména profesní identity.

Za hlavní zjištění rigorózní práce považuji to, že ukázala malou vypovídací schopnost zaklínadla „teorie a/nebo praxe". Teorie a praxe má různé významy – ty se liší nejen u různých lidí, ale také v rámci uvažování jednotlivých osob. Navíc jsou oba pojmy na sobě závislé a jejich stavění do protikladu s cílem vyvodit závěr o nepotřebnosti jednoho z nich (teorie) je logicky nesmyslné.

Výpovědi učitelek ukázaly, že vztah teorie a praxe můžeme definovat minimálně dvěma různými způsoby, které stojí na zvýraznění rozdílu mezi teorií a praxí. První způsob zdůrazňuje rozdíl mezi aktivitou a pasivitou – praxe je aktivní dělání, teorie je pasivní naslouchání. Druhý způsob se týká materie a staví proti sobě obecné (abstraktní teorie) a konkrétní (jedinečná praxe). Zdůrazňování rozdílů brání v přemosťování, které není nemožné. Přitom ale platí, že „most" od teorie k praxi není stejně dlouhý jako od praxe k teorii. Jakmile se vyskytne snaha o přemostění, je výsledek vnímán spíše jako nakloněný praxi, „praktický". V prvním případě se přemostění nabízí tím, že pozorujeme dělání druhých, mluvíme o tom či provádíme myšlenkové experimenty (sami však osvojované znalosti a dovednosti nepraktikujeme v terénu). V druhém případě spočívá přemostění v uvádění příkladů z terénu a následném vysuzování společných principů či naopak uvádění obecných principů a jejich ilustrování příklady ze školního terénu. Oba typy přemostění učitelky zmiňovaly, ale vždy jej rovnou vnímaly jako krok k větší praktičnosti.

Zajímavý postřeh v práci se týkal také toho, že teorie je přijímaná, pokud je rovnou zřejmá její užitečnost pro praxi. Není to tedy a priori otázka vztahu teorie a praxe, ale pouze otázka ukázání relevance. Pokud je zdůvodněno, proč teorii potřebujeme pro budoucí praxi, je teorie lépe přijímána

(buď bezprostředně během studia, nebo – o čemž máme empirickou evidenci z provedeného výzkumu – zpětně z praxe, kdy vyučující uvažují o tom, jak užitečné pro ně studium bylo).

Klíčové téma, které implicitně stojí za všemi úvahami o vztahu teorie a praxe, je definice „úspěšného učitele". Kdo to je úspěšný učitel/ka? Jaké musí mít učitel/ka dispozice? Jedná se o otázku nadání versus vzdělání (a tím i otázku, zda je učitelství více řemeslo či umění nebo intelektuálně orientovaná profese). Autorka to velmi trefně v práci popisuje v kategorii „charismatické vs. naučitelné".

Autorka identifikovala různé úrovně „naučení", které nasedají na nezbytný vrozený základ. Naučit se být učitelem pak znamená jednak rozvíjet nadání a jednak osvojit si zcela nové dovednosti. Zároveň se k tomu přidává otázka, jak je možné se to naučit. Cestou je buď dělání, pobývání v terénu, nebo předání od někoho/něčeho (učitel/kniha). Větší význam je učitelkami shodně přikládán prvnímu způsobu.

Zajímavé by bylo podrobit data další analýze, která by zjistila, zda za zdůrazňováním významu učení děláním v terénu nespočívají (ego-obranné) identitní strategie. Při tomto přístupu totiž veškerý úspěch je nezpochybnitelně osobním úspěchem daného učitele/ky – stojí za ním buď nadání, nebo vlastní práce, v žádném případě někdo jiný.

Když učitelky zdůrazňují učení v terénu, nejde možná ani tak o přípravu jako o získání jistoty. Jak totiž několikrát zdůraznily, žádná příprava (ani prakticky orientovaná) nevede u začínajících učitelů k jistotě. Tu mohou získat až tím, že učí a zjistí, že jim to jde. V začátcích je důležitá opora, jejímž zdrojem mohou být jednak znalosti, jednak uvádějící učitelé. Oba zdroje poskytují oporu před výkonem („jistí záda" ve smyslu vím, co dělám) i po výkonu (explicitní pochvala nebo soulad s tím, jak je doporučováno postupovat). I v tomto směru by analýza mohla pokračovat směrem k profesní identitě.

Závěr:

Rigorózní práce Radky Urbanové je zajímavým příspěvkem do diskuse o charakteru učitelské přípravy a učitelského povolání. Práce dokládá velmi dobré dovednosti autorky při práci s literaturou a zejména při analýze kvalitativních dat. Jak v konečné interpretaci, tak při konfrontaci dosavadních poznatků k tématu by autorka mohla jít do větší hloubky. Předložený text nicméně dostatečně splňuje požadavky na rigorózní práce. Doporučuji ji proto práci přijmout k obhajobě a hodnotit jako úspěšnou.

V Praze 30. 1. 2010

PhDr. Irena Smetáčková, Ph.D.